

ΤΕΛΙΚΟΣ ΜΑΘΗΤΙΚΟΥ ΔΙΑΓΩΝΙΣΜΟΥ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ 22

Word count: 1937

2022-02-18

Όπως και πλήθος φιλοσόφων, έτσι ο Φάουστ, στο συγκεκριμένο απόσπασμα από το ομώνυμο έργο του Γκαίτε, προσεγγίζει το ερώτημα για την Γνώση. Αν και όχι με τεχνικούς φιλοσοφικούς όρους και παραδοσιακή γνωσιοθεωρητική γλώσσα, ο Φάουστ διερευνά ποιητικά το τί είναι Γνώση και ιδιαίτερα το τί μπορεί να σημαίνει Γνώση για τον άνθρωπο και την σχέση του με τον κόσμο. Παρακάτω θα διερευνηθεί το περιεχόμενο του αποσπάσματος του στοχασμού του Φάουστ ως γνωσιοθεωρητική θέση, ενώ θα δωθεί έμφαση στις έννοιες του αισθήματος και της ονομασίας που εισάγει και θα λάβει χώρα μία προσωπική τοποθέτηση στο ζήτημα.

Ο συγκεκριμένος στοχασμός του Φάουστ εκκινάται από την παρατήρηση του εξωτερικού κόσμου. Ο ήρωας αντιλαμβάνεται στοιχεία της εξωτερικής πραγματικότητας όπως ο ουρανός ("Πάνω εδώ... ο θόλος"), η γη ("δεν βρίσκεται...στερεή"), τα αστέρια ("αιώνια...ψηλά"). Το περιεχόμενο των δύο πρώτων στίχων θεμελιώνεται στην δράση και την ενέργεια της αίσθησης και συγκεκριμένα της όρασης (ενδεχομένως και της αφής στην περίπτωση της "στερεής" γης). Τα περιεχόμενα της φύσης που παρατηρεί ο Φάουστ αποτελούν αισθητηριακά δεδομένα, τα οποία εντυπώνονται στο πνεύμα του και κατ'επέκταση στον λόγο του.

Στους δύο στίχους που ακολουθούν ("Και δεν σε κοιτάω...κοντά σου"), ο Φάουστ δεν αρκείται στην παρατήρηση στοιχείων του εξωτερικού κόσμου και σε μία παθητική (αν και όχι ουσιωδώς παθητική όπως θα αναλυθεί παρακάτω) αισθητηριακή τους πρόσληψη. Εδώ λαμβάνει χώρα μία ρητή επικοινωνία ανάμεσα στον εξωτερικό κόσμο και στον εσωτερικό, στο περιβάλλον όπου δρουν τα συναισθήματα και ενεργοποιούνται οι σκέψεις. Σκιαγραφείται παραστατικά ο τρόπος με τον οποίο ένα αντικείμενο της εξωτερικής πραγματικότητας, αφού γίνει αντιληπτό και καταστεί αισθητηριακό ερέθισμα (στην συγκεκριμένη περίπτωση τα μάτια του Φάουστ -"Δεν σε κοιτάω...μάτια"-) επιδρά και έχει αντίκτυπο στον εσωτερικό κόσμο ενός ανθρώπου (εδώ της κοπέλας -"και δεν... καρδιά;"). Πλέον, το εξωτερικό ερέθισμα νοείται, έχει λάβει χαρακτήρα νοητικού περιεχομένου. Αυτή η σχέση που διαμορφώνεται μεταξύ αισθητηριακού δεδομένου και νοητικής του πρόσληψης εκφράζεται και με τον στίχο "και δεν υφαίνει... κοντά σου". Η συνομιλία και η σύναναστροφή μεταξύ των δύο εκφράζεται ποιητικά ως σύναψη σχέσης ανάμεσα στο "ορατό" και στο "αόρατο", στο αισθητηριακό αντιληπτό και στο νοητικό επεξεργαζόμενο.

Στους στίχους που ακολουθούν έχει πλέον ολοκληρωθεί η διαδικασία της εντύπωσης και της νοητικής της εμπέδοσης. Έχει πια διαμορφωθεί ένα νοητικό υλικό αισθητηριακής προέλευσης. Ένα "αίσθημα" όπως το κατονομάζει ο Φάουστ, όρος του οποίου οι πτυχές θα διερευνηθούν διεξοδικότερα παρακάτω. Παρατρύνει την κοπέλα να το βιώσει και εν τέλει, να το ονομάσει, όπως εκείνη πιστεύει καλύτερα. Ο ίδιος ο Φάουστ αποφαινεται ότι δεν έχει όνομα για το βίωμα της αγαπημένης του, αποφάνση που θα μπορούσε να υποστηριχθεί ότι είναι γνωσιοθεωρητικά αναμενόμενη, αφού το βίωμα της γυναίκας είναι καθαρά και θεμελιωδώς προσωπικό, έχει συναχθεί από αισθητηριακό υλικό που ο δικός της νους προσέλαβε και επεξεργάστηκε. Πέρα από την αδυναμία του να το ονοματίσει, ο Φάουστ εκφράζει και μία γενικότερη θέση για την φύση του βιώματος και την δυνατότητας γλωσσικού ορισμού του μέσω της ονοματοδοσίας. Εντοπίζει στην γλώσσα πλήρη αδυναμία να συλλάβει την ευρύτητα του αισθήματος, αυτού του όπως έγινε φανερό σύνθετου οικοδομήματος με στρώματα τόσο αισθητηριακά όσο και νοητικά. Το αίσθημα παρουσιάζεται ως κυρίαρχο περιεχόμενο του κόσμου ("Αίσθημα.. πάντα"), ως τρόπος με τον οποίο ο άνθρωπος συνδέεται με τον κόσμο. Κατά τον Φάουστ, το όνομα, δηλαδή η παροχή ενός γλωσσικού ενδύματος στο αίσθημα δεν κάνει τίποτα πέρα από το να το συσκοτίζει, να επισκιάζει την πολλαπλότητα και την υποκειμενικότητα που φέρει ο βιωματικός του χαρακτήρας.

Ο Φάουστ αναφέρει και θεμελιώνει την σκέψη του σε δύο έννοιες που φέρουν ιδιαίτερο γνωσιοθεωρητικό ενδιαφέρον και χρήζουν εξερεύνησης: "αίσθημα" και "όνομα". Κατ'αρχάς, έχουμε την έννοια του αισθήματος. Έχει ενδιαφέρον το γεγονός ότι ο Φάουστ δεν μοιάζει διόλου να ταυτίζει το αίσθημα με την πρόσληψη αισθητηριακών δεδομένων ή με την έννοια της αίσθησης, όπως αυτή νοείται από τον παραδοσιακό εμπειρισμό. Στον τελευταίο, η αίσθηση παρέχει την δυνατότητα γνώσης, με την έννοια ότι προσλαμβάνει αισθητηριακά δεδομένα. Για έναν εμπειριστή φιλόσοφο, όπως για παράδειγμα για τον Αριστοτέλη, τον Λοκ ή τον Χιουμ, η συγκέντρωση αυτή των αισθητηριακών δεδομένων δύναται, από μόνη της, δίχως οποιαδήποτε παρέμβαση προ-εμπειρικών ή εξ αρχής νοητικών δεδομένων να συγκροτήσει την ανθρώπινη γνώση. Ο

Φάουστ όμως δεν δίνει στο "αίσθημα" περιεχόμενο απλού εξωτερικού ερεθίσματος. Κάνει σαφή και έντονο τον τρόπο με τον οποίο το εξωτερικό ερέθισμα επιδρά στην εσωτερική ανθρώπινη κατάσταση. Εισάγει συνεπώς, την έννοια ενός νοούμενου εξωτερικού ερεθίσματος. Και νοούμενου όχι μόνο με μία αυστηρή ορθολογιστική έννοια, αλλά με έναν ευρύτερο χαρακτήρα που περικλείει τα ανθρώπινα συναισθήματα. Συνολικά, μπορούμε να υποστηρίξουμε ότι ως αίσθημα ο Φάουστ ορίζει μία βιωμένη, ταυτόχρονη και αναγκαία σύζευξη αισθητού και νοητικής του επεξεργασίας. Μπορεί κάποιος να θεωρήσει ότι αυτός ο τρόπος σύλληψης του "αισθήματος" δεν διαφοροποιείται πολύ από την συνθετική a priori γνώση που εισάγει στην γνωσιοθεωρία ο Καντ.

Όσον αφορά την έννοια "όνομα" που χρησιμοποιεί ο Φάουστ, μπορούν να επιχειρηθούν δύο προσεγγίσεις του περιεχομένου της, οι οποίες κατά πάσα πιθανότητα αλληλοεξαρτώνται. Κατ'αρχάς, μπορεί να λάβει χώρα μία καθαρά γλωσσική προσέγγιση. Ως "όνομα" δηλαδή μπορεί να οριστεί ο τρόπος με τον οποίο ο άνθρωπος επιχειρεί να συγκροτήσει γλωσσικά το βίωμά του, το "αίσθημα". Και αυτός ο τρόπος μπορεί να θεωρηθεί τυχαίος, αποκλειστικά ζήτημα λεκτικής επιλογής και σύζευξης φθόγγων, προτού λάβει το εννοιολογικό του περιεχόμενο. Για αυτό και από τον Φάουστ τονίζεται ο συχνά επισκιαστικός του χαρακτήρας, η απόσταση της λεκτικής έκφρασης του αισθήματος από το αίσθημα καθ'αυτό. Μία άλλη προσέγγιση θα προσέδιδε στην έννοια του ονόματος κάτι παραπάνω από τον χαρακτήρα ενός απλού λεκτικού συνόλου. Θα προσέδιδε σε αυτό και το στοιχείο της κρίσης, της προσωπικής απόφασης του ατόμου για το είδος της εμπειρίας του. Μια τέτοια προσέγγιση βρίσκεται σε μεγαλύτερη εγγύτητα με τα λόγια του Φάουστ: "ονόμασέ το ευδαιμονία... Θεό!". Υπό μια τέτοια θεώρηση, θα έμοιαζε πως ο Φάουστ αντιλαμβάνεται το "όνομα" όχι ως γλωσσική επένδυση του αισθήματος, αλλά ως εννοιολογική επένδυση. Ως εφαρμογή δηλαδή μιας ατομικής, υποκειμενικής κρίσης, είτε αυτή αφορά την φύση του Θεού ή της ευτυχίας, στο αίσθημα που βιώνεται. Αυτό είναι επίσης εξαιρετικά ενδιαφέρον και ενδεχομένως να φέρει μία, έστω μακρινή, συγγένια με την έννοια της κατηγορίας του Καντ. Μήπως, θα μπορούσε να υποστηριχθεί (αν από τον Φάουστ υπονοείται μόνο) ότι και η εφαρμογή της κρίσης -καλαισθητικής, μεταφυσικής, ηθικής - (διαδικασία που λαμβάνει χώρα αναπόδραστα κατά την ονομασία του αισθήματος), είναι και αυτή όρος αναγκαιότητας της εμπειρίας, όπως ακριβώς είναι η εφαρμογή των χωροχρονικών όρων και των υπόλοιπων καντιανών κατηγοριών;

Πέρα από το περιεχόμενο της έννοιας "όνομα", το οποίο διερευνήθηκε παραπάνω, ο Φάουστ φαίνεται στην τελευταία πρόταση του λόγου του να εκφράζει και μία έντονα σχεσιακή και υποκειμενική θεώρηση του αισθήματος και κατ'επέκταση της γνώσης, που θυμίζει ενδεχομένως τον πλατωνικό Θεαίτητο και την κριτική που του ασκεί ο Σωκράτης. Ο τελευταίος, διερευνώντας την θέση του Θεαίτητου ότι Γνώση είναι Αίσθηση και ότι τα πάντα υπάρχουν όχι όντας αλλά γινόμενα, δηλαδή αενάως μεταβαλλόμενα, διαπιστώνει τα ζητήματα σε σχέση με τις λέξεις και το νόημά τους που εγείρει η σχετικιστική γνώμη του Θεαίτητου. Ο Σωκράτης επισημαίνει ότι αν τα πάντα μεταβάλλονται δεν μπορεί η γλώσσα να αξιώνει ονόματα για αυτά, ούτε δύναται η λέξη "Σωκράτης" να φιλοδοξεί να έχει έγκυρο εννοιολογικό περιεχόμενο τόσο για τον άρρωστο όσο και για τον υγιή Σωκράτη. Η σταθερότητα και η ακαμψία των λέξεων δεν φαίνεται να συμβαδίζει με την ατέρμονη μεταβλητότητα τα πραγμάτων. Το ίδιο και η υποκειμενικότητα του αισθήματος του Φάουστ, του διαμορφωμένου από τον εκάστοτε εμπλεκόμενο νου και τις πληροφορίες που προσλαμβάνει αυτός από τον κόσμο, δεν φαίνεται να μπορεί να υποταχθεί στα στενά και περιοριστικά όρια μια κοινής γλώσσας.

Από το δοθέν απόσπασμα από τον λόγο του Φάουστ αναδύονται ορισμένα εξαιρετικά ενδιαφέροντα γνωσιοθεωρητικά ζητήματα. Κατ'αρχάς, εγείρεται το ερώτημα του κατά πόσο μπορεί να υπάρξει παθητική πρόσληψη αισθητηριακών δεδομένων, απλή αισθητικότητα όπως θα την ονόμαζε ο Καντ, δίχως της συμβολή της νόησης. Μια προσεκτική παρατήρηση των πρώτων στίχων μάς οδηγεί στο συμπέρασμα ότι ακόμη και μία φαινομενικά απλή παρατήρηση του εξωτερικού κόσμου, του ουρανού, της γης και των αστεριών δεν μπορεί να λάβει χώρα ανένταχτη εννοιακά. Και τα τρία στοιχεία που προαναφέρθηκαν νοούνται αναγκαία στον χωροχρόνο. Ο ουρανός υψώνεται "πάνω εδώ", η γη "εδώ κάτω", τα αστέρια "ψηλά". Όλοι αυτοί οι προσδιορισμοί φανερώνουν και σηματοδοτούν τον τρόπο με τον οποίο οργανώνεται το αισθητηριακό υλικό, η αχανής αισθητηριακή μάζα. Κατά τον Καντ, δεν μπορεί να υπάρξει παθητική αισθητικότητα, πρόσληψη δηλαδή πληροφοριών από τις αισθήσεις χωρίς την νοητική ενέργεια της οργάνωσής τους. Και αυτή η οργάνωση γίνεται ακριβώς με την εφαρμογή των κατηγοριών, των νοητικών όρων που καθιστούν δυνατή οποιαδήποτε ανθρώπινη εμπειρία. Και ο αναγνώστης ακόμη, με μία απλή αυτοπαρατήρηση την στιγμή που διαβάζει το ποίημα, συνειδητοποιεί ότι δεν δύναται να νοήσει δίχως αισθητηριακό υλικό ή να αισθανθεί δίχως νοητική συγκρότηση των ερεθισμάτων σε οργανωμένα σύνολα. Δεν μπορεί, με λίγα λόγια, ακόμη και να φανταστεί τα περιγραφόμενα, εάν δεν τα οργανώσει νοητικά.

Ένα ακόμη ζήτημα το οποίο ανακύπτει από το απόσπασμα και η εξερεύνηση του προβάλλει ενδιαφέρον είναι αυτό της διαφορετικής επίδρασης που ασκούν διαφορετικά εξωτερικά ερεθίσματα στη ανθρώπινη κατάσταση. Τί είναι αυτό που δίνει στα μάτια του Φάουστ την δύναμη να έχουν τέτοια ριζική επίδραση και ισχύ στην συναισθηματική κατάσταση της κοπέλας; Υπάρχει κάποιο κριτήριο με το οποίο το αισθητηριακό υλικό διακρίνεται και προσλαμβάνεται διαφορετικά από τον νου; Ας αποδεχτούμε πειραματικά τον καντιανό τρόπο με τον οποίο ο άνθρωπος γνωρίζει. Το άτομο προσλαμβάνει αισθητηριακά δεδομένα, τα συγκροτεί με συνθετικούς *a priori* όρους και καταλήγει να έχει γνώση τους. Μία αισθητηριακή πληροφορία εντάσσεται χωροχρονικά, διαμορφώνεται ποσοτικά, ποιοτικά, ορίζονται σε αυτήν σχέσεις αιτίου αποτελέσματος κλπ. Πώς όμως κάποια συγκεκριμένα δεδομένα έχουν διαφορετικό αντίκτυπο από άλλα; Πώς το ανθρώπινο βλέμμα ασκεί επίδραση εντελώς διαφορετικής υφής, θα έλεγε κανείς, στην ανθρώπινη νόηση από ό,τι, για παράδειγμα, ένα τραπέζι; Πώς μια Σονάτα του Σοπέν νοείται και γίνεται αντιληπτή ως μουσικός ήχος σε αντιδιαστολή με τον ήχο από ένα κομπρεσέρ (και αυτό ανεξάρτητα από οποιαδήποτε καλαισθητική κρίση σε σχέση με αυτά τα ηχητικά δεδομένα); Γενικώς, πώς αποκτούν οι εμπειρίες είδος και, δεδομένου ότι αποκτούν, είναι επαρκείς οι καντιανές κατηγορίες για να ερμηνεύσουν αυτό το φαινόμενο; Μία προσωπική προσέγγιση του ζητήματος θα εκκινούσαν από την θέση ότι το είδος των εμπειριών δεν αποτελεί προϋπόθεσή τους, με την έννοια που η ένταξή τους στον χώρο είναι αναγκαία. Ενδεχομένως, η διάκριση που λαμβάνει χώρα να είναι μια καθαρά εμπειρική διαδικασία, κοινωνικά διαμορφωμένη και όχι υπερβατολογικά αναγκαία. Ενδεχομένως, δηλαδή, η διάκριση ενός ανθρώπινου βλέμματος από ένα τραπέζι ή ενός μουσικού ήχου από έναν θόρυβο να μην είναι παρά σύμβαση, εντελώς απομακρυσμένη και ανεξάρτητη από την δυνατότητα εμπειρίας αυτών των πληροφοριών.

Τέλος, ένα ζήτημα που αφοράται από τον λόγο του Φάουστ είναι ο έντονα βιωματικός χαρακτήρας της γνώσης. Και, ακριβώς, μία προσέγγιση της γνώσης με όρους βιώματος έχει ιδιαίτερο φιλοσοφικό ενδιαφέρον. Ο Φάουστ δεν προβάλλει μια έννοια της Γνώσης ως πεποίθησης, συνόλου λογικά ελεγμένων προτάσεων, δόγματος, πίστης. Αυτό που σκιαγραφεί ο ήρωας είναι μία κατάσταση, ένα "αίσθημα", ένα ανθρώπινο βίωμα. Σαφώς, όπως μελετήθηκε παραπάνω, το βίωμα αυτό φέρει βαριά στρώματα νοητικής κατηγοριοποίησης, δράσης των αισθήσεων, γλωσσικής και πολλών άλλων ειδών κρίσης. Η γνώση όμως δεν φαίνεται να συνίσταται, να περιορίζεται σε αυτά. Διαμορφώνεται μάλλον ως ένα ζωντανό και ενεργό σώμα, ένα συνονθύλευμα αρκετά αυτόνομο και διαφοροποιημένο από τα επιμέρους στοιχεία του. Και είναι αυτή, θα μπορούσε να υποστηρίξει κανείς, μία εξαιρετικά απευλευθερωτική και ανθρώπινη θέαση του ζητήματος της Γνώσης. Απαλλαγμένη από την σκύλα του δογματισμού που αναδύεται σε έναν μονοδιάστατο ορθολογισμό, χωρίς την χάρυβδη του σκεπτικισμού που εγκυμονεί σε έναν ακραίο εμπειρισμό και ίσως πιο ανοιχτή στην σημασία του ανθρώπινου συναισθήματος από ό,τι η καντιανή συμφιλίωση των δύο, η ποιητική σύλληψη του Φάουστ για την Γνώση φέρει ένα είδος απλότητας και σφαιρικότητας.

Προβάλλει ως αυθόρμητη ανθρώπινη πράξη, διαρκώς εξελισσόμενη και ζωντανή, χωρίς βέβαια να φιλοδοξεί να σταματήσει τον άνθρωπο από την αέναη πορεία του σε αναζήτηση ορισμών, ονομάτων για τον κόσμο, τρόπων του ειδέναι.

GUDLHLUC 84

